XIX ст., та доповнення до них пера священника, історика і краєзнавця Миколи Яворовського (1842–1919).

Ключові слова: *духовне училище, семінарія, Вінниця, Листопадове повстання, Кримська війна.*

Victoria Kolesnyk

THE BIOGRAPHY AND MEMOIRS OF YULIAN LOTOTSKYI (1808–1875)

Abstract. *The article higllights the life of Yulian Lototskyi, an Orthodox priest from Kamianets-Podilskyi. It analyzes his memoirs – an important component of the historiography of 19th century Podillia, as well as the supplementary material provided by the priest, historian and local history researcher Mykola Yavorovskyi (1842–1919).*

Keywords: *theological school, seminary, Vinnytsia, November Uprising, Crimean War*

Вступ. У фондах Музею Вінниці зберігається рідкісне видання – «Спогади кам'янецького протоієрея Іуліана Даниловича Лотоцького» (далі – «Спогади...») [9]. Книжка побачила світ 1910 року в кам'янець-подільській друкарні Свято-Троїцького братства. На першій сторінці стоїть особистий підпис подільського дослідника, видавця, релігійного і громадського діяча, православного священника Юхима Сіцінського (1859–1937).

Це свідчить про походження видання з його книгозбірні. Принагідно висловлюємо щиру подяку вінницькому лікарю Сергію Сороці, який збагатив Музейний фонд України цією пам'яткою та багатьма іншими, подарованими Музею Вінниці.

Спомини Лотоцького згадані в монографії Олексія Кошеля [10] та в деяких інших дослідженнях, присвячених освітньо-культурній діяльності православного духовенства Правобережної України в період царату. Життя і діяльність протоієрея Юліана Лотоцького висвітлено на основі «Спогадів...» у статтях Галини Созанської [19] та Віктора Прокопчука [17].

Метою цієї розвідки було докладне опрацювання біографії Юліана Лотоцького із залученням документів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) і Державного архіву Хмельницької області та аналіз «Спогадів...» як важливої складової історіографії Поділля XIX ст. Серед іншого авторкою досліджено метричні записи Лотоцьких [1; 7], клірові відомості 1802 року церкви села Майдану-Поросятківського Ушицького повіту, в якій служив батько Юліана, Данило [6], клірові відомості 1874 року [2] і сповідальні розписи 1838, 1841, 1865 років [3; 4; 5] церкви святих апостолів Петра і Павла м. Кам'янця-Подільського, в якій понад сорок років служив сам Юліан Данилович. Важливим джерелом інформації стали також «Подільські єпархіальні відомості» – офіційний друкований орган Подільської єпархії, в якому, зокрема, опубліковано некролог Юліана Лотоцького [12].

Особливості видання

Насамперед звернімося до видавничих характеристик «Спогадів...». У примірнику з фондів Музею Вінниці відсутня початкова обкладинка – ймовірно, втрачена під час оправлення, однак маємо можливість ознайомитися з нею

завдяки примірнику, який зберігається у бібліотеці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Слід зазначити, що весь вміст книжки надруковано під такою ж назвою і з тотожною версткою в одинадцятому випуску «Праць Подільського церковного історико-археологічного товариства», виданому в Кам'янці-Подільському 1911 року [6; 22]. Редактори того випуску – вищезгаданий Юхим Сіцінський і подільський священник, історик і краєзнавець Микола Яворовський (1842–1919). Без сумніву, окреме видання 1910 року є відбитком зі збірника, а пізніший друк останнього пояснюється, ймовірно, тривалою цензурою та значним обсягом друкарських робіт.

Перед споминами Лотоцького вміщено вступ Миколи Яворовського, присвячений біографії мемуариста та історії його рукопису [9, с. 1–3]. Яворовський також був редактором цього рукопису і забезпечив його ґрунтовними примітками, зосібна про відомих подільських церковних та освітніх діячів. Після праці Лотоцького як у досліджуваному окремому виданні, так і в одинадцятому випуску «Праць Подільського церковного історико-археологічного товариства» надруковано розвідку Яворовського «Перевезення архівів і цінного майна духовного відомства з м. Кам'янця у більш віддалені від кордону місця в 1854 році через побоювання війни з Австрією» [9, с. 118–127; 22], на якій ми також нижче спинимося докладніше.

Життя та діяльність Юліана Лотоцького

Юліан Лотоцький народився 1808 року в селі Майдані-Поросятківському Ушицького повіту, яке ще в XIX ст. перейменовано на Майдан-Олександрівський (нині Хмельницької області) [7, арк. 21]. Його батько Данило Миколайович (бл. 1760–1814), висвячений в Уніатській церкві 1785 року, був парафіяльним священником у Майдані-Поросятківському в церкві Зачаття св. Івана Хрестителя. Після анексії Поділля Російською імперією парафію 17 грудня 1794 року переведено з уніатства в православ'я [6; 20, с. 918]. Відомостей про Юліанового діда, Миколу Лотоцького, знайти не вдалося. Дружина останнього, Агафія, яка зосталася вдовою, померла 18 січня 1817 року (за ст. ст.) у віці 75 років [7, арк. 86 зв.].

У збереженому метричному записі за серпень 1808 року про народження і хрещення Юліана, сина священника Данила Лотоцького і його дружини Агафії, з невідомих причин не зазначено ні день народження, ні день хрещення.

Юліан мав старших братів і сестер: Антона, економа в панських маєтках, згодом у Вінниці службовця земського суду і столоначальника магістрату, Олександра, священника в с. Богушівці Ушицького повіту (з 1964 року – с. Знаменівка; Вінницька область), Юлію, заміжню (з 1810 року) за священником Левом Подгорецьким, та Анну, заміжню (з 1815 року) за священником Симеоном Тернавським [9, с. 22; 7, арк. 61 зв., 66 зв.]. Збереглася також метрика про народження і хрещення (відповідно 17 і 31 травня 1803 року) сина Данила й Агафії Лотоцьких Олексія [7, арк. 10 зв.]. Можемо лише припустити, що це метрика Олександра, а під час запису зроблено помилку в імені.

Варто зазначити, що двоюрідним онуком Юліана Лотоцького був український громадсько-політичний діяч, науковець, публіцист, перекладач і

письменник Олександр Лотоцький (1870–1939). Його рідний дід – священник Олександр Лотоцький, батько – протоієрей Ігнатій Лотоцький (20 грудня 1834 (1 січня 1835) –1 (13) червня 1898), який був парафіяльним священником у Чернелівцях Могилівського повіту (1859–1866), Бронниці того ж повіту (1866–1881) і Білоусівці Брацлавського повіту (1881–1895) та настоятелем храму Браїлівського монастиря (1895–1898) [11; 15; 18].

Данило Лотоцький помер 7 (4?) травня 1814 року (за ст. ст.) [7, арк. 93], коли його наймолодшому сину ще не виповнилося і шести років. Про навчання Юліана в духовних навчальних закладах подбала мати, чоловік сестри Симеон Тернавський, який з 1815 року був священником у Майдані-Поросятківському, і призначений за тогочасним звичаєм опікун – священник Георгій Більчанський [9, с. 7, 9]. Мати відійшла у засвіти в 1828 році [9, с. 47].

Юліан закінчив у Кам'янці-Подільському духовне училище (1819) і духовну семінарію (1829), далі правління семінарії призначило його вчителем 1-го класу в духовному училищі у селі Приворотті Ушицького повіту (нині с. Подільське Хмельницької області). У 1831–1832 навчальному році він викладав грецьку і російську мови, нотний спів і церковний статут у 3-му класі.

29 серпня 1832 року (за ст. ст.) одружився з Параскевою Завадовською, батьки якої померли під час епідемії холери. Весілля відбулося у селі Підлісному Мукарові Ушицького повіту (нині Хмельницької області), де був священником дядько нареченої Йосип Завадовський. Оскільки батько Параскеви Микола Завадовський був священником у Кам'янці-Подільському в церкві святих апостолів Петра і Павла, то Юліан отримав цю парафію. Він також мав обов'язок виховувати осиротілих молодших брата і сестру Параскеви – Хому та Євгенію [9, с. 96–99].

26 вересня 1832 року (за ст. ст.) Юліан Лотоцький був висвячений на священника й відтоді аж до кінця життя служив у церкві святих апостолів Петра і Павла, з 1833 року – в сані протоієрея. До його парафії належали міська лікарня, гарнізонний батальйон, інвалідна і жандармська команди, частина чиновників Подільського губернського правління, казенної палати, приказу, кримінальної та цивільної палат, Кам'янецького земського суду, міської поліції. Уже в 1834 році він організував лагодіння церкви та спорудження кам'яної дзвіниці [2, арк. 69 зв.].

Паралельно з виконанням величезних парафіяльних обов'язків Лотоцький викладав у Кам'янецькому духовному училищі арифметику, нотний спів, церковний статут (1832–1833), латину (1832–1833, 1837–1840), грецьку мову (1833–1837), катехізис (1833–1840), священну історію (1833–1838), географію (1838–1840). Був інспектором повітового і парафіяльного училищ (1833–1838), а за відсутності наглядача тих училищ часто виконував його обов'язки [12].

У 1840 році був звільнений із вчительської посади «за проханням» і призначений членом Подільської духовної консисторії, в якій плідно працював понад три десятиліття (до 1873 року, коли був звільнений також «за проханням»). Брав активну участь у різних доброчинних духовних і громадських ініціативах: у 1834 році був попечителем і скарбником Подільського попечительства про бідних духовного звання, в 1835–1843 роках – скарбником Подільського опікунського комітету над тюрмами, а 1853 року –

його директором. У 1847 році призначений депутатом від духовенства в Подільську цивільну палату, 1850 року – членом і скарбником Комітету з будівництва приміщення Подільської духовної семінарії, 1853 року – міським благочинним, з 1868 року – членом Церковно-будівельного комітету [2, арк. 59–63 зв.; 12].

Про широту мислення та зацікавлення Лотоцького говорить і подання ним для публікації в «Подільських єпархіальних відомостях» у 1863 році важливого історичного документа – правил для церковного братства, затверджених єпископом Руської уніатської церкви, митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі Атанасієм Шептицьким у 1736 році для церкви святих апостолів Петра і Павла м. Кам'янця-Подільського. Оригінал цього документа, за підписом Шептицького і з його печаткою, Лотоцький виявив у церковному архіві [16].

У 1865 році введений до складу Комітету з історико-статистичного опису Подільської єпархії (з 1890 року – Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, з 1903 року – Подільське церковне історико-археологічне товариство). Єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій створив цей комітет при Подільській духовній семінарії після розпорядження із Синоду щодо подання єпархіальних історико-статистичних описів. У межах роботи комітету Юліану Лотоцькому в 1867 році доручено разом з викладачем Подільської семінарії Михайлом Багинським (1833–1910) збирати та редагувати описи церков і парафій Ушицького повіту [13, с. 633; 14, с. 313; 21].

За понад чотири десятиліття духовного служіння та освітньо-культурної діяльності Лотоцький отримав низку подяк і відзнак, зокрема скуфію (1843), камилавку (1847), наперсний хрест (1852), оголошення благословення від Синоду (1850, 1862), палицю від Синоду (1869). Був відзначений орденом св. Анни 3-го ст. (1856) і 2-го ст. (1859) та орденом св. Анни 2-го ст., прикрашеним імператорською короною (1865) [2; 12].

Юліан Лотоцький у шлюбі з Параскевою (уродж. Завадовською) мав дітей: Олексія, який помер через кілька днів після народження (1834), Наталю, Любов, Надію. У 1840 році він втратив дружину, яка померла під час родів, новонародженого сина і доньку Надію. Юліан залишився з двома малими доньками. Відомо, що Наталя вийшла заміж за скарбника Палати державного майна Івана Ліпніцького, а Любов – за викладача Подільської семінарії Василя Гагаріна [9, с. 109, 112–114; 3; 4; 5].

Помер протоієрей Юліан Лотоцький 14 жовтня 1875 року (за ст. ст.) в Кам'янці-Подільському після короткотривалої недуги [1]. 16 жовтня архімандрит Євменій відслужив літургію в церкві святих апостолів Петра і Павла, а єпископ Подільський і Брацлавський Феогност звершив відспівування. Потім «у супроводі рідних, співслужителів і багатьох парафіян – його шанувальників» отця Юліана Лотоцького було поховано на міському цвинтарі біля південних вхідних дверей цвинтарної церкви [12, с. 636]. Микола Яворовський цитує напис на надгробному пам'ятнику: «Тут спочиває прах протоієрея Петро-Павлівської церкви Іуліана Лотоцького. Народ[ився] 1808 р., помер 1876 р.» [9, с. 2]. Ймовірно, під час підготовки праці до друку у цитованому написі та у вступі помилково зазначено рік смерті (див. відповідний метричний запис 1875 року).

У некролозі, опублікованому в «Подільських єпархіальних відомостях», зазначено, що в останні роки життя Лотоцький зазнав нелегких випробувань, які «можливо, прискорили виснаження сил і здоров'я померлого, який вирізнявся загалом міцною будовою тіла, помірним та розсудливим способом життя» [12, с. 636].

Спогади Лотоцького

Згідно з інформацією Яворовського, ніхто в Кам'янці за життя Юліана Лотоцького не знав про ці «автобіографічні записи». Після його смерті їх зберігала донька Любов, яка, овдовівши, виїхала з Кам'янця в 1880-х роках. Того часу вона передала рукопис вищезгаданому Михайлу Багинському. Навесні 1909 року важкохворий Багинський доручив своєму сину Олександру, студенту Київського університету св. Володимира, переписати спогади з метою публікації та розпорядився, щоб їх оригінал був переданий до музею Подільського церковного історико-археологічного товариства [9, с. 2].

За описом Яворовського, оригінал спогадів складався із 39 аркушів, написаних і пронумерованих самим автором. Перший аркуш був втрачений, а останні два, «довго слугуючи обгорткою рукописного згортка, вельми потріпалися» – це, а також чорнильні плями на останній сторінці унеможливлювали прочитання деяких рядків. Яворовський теж зауважив, що збережений рукопис був неповним укінці, адже на останній сторінці внизу, як і на всіх попередніх аркушах, рукою мемуариста зазначено: «далі буде». Під час підготовки до публікації уривки, які не вдалося прочитати, а також «незручні для друку» випущено із позначенням крапками. Крім того, зроблено «деякі виправлення в мові й виразах» [9, с. 2–3].

Спогади охоплюють період з 1816-го до 1856 року і поділені на п'ять частин з промовистими назвами: «Час навчання в Кам'янецькому духовному училищі (1816–1819)», «Час навчання в семінарії (1819–1829 рр.)», «Час після закінчення освіти в семінарії до вступу на службу (1829 рік)», «Час служби у Приворотському духовному училищі (1829–1832)», «Час служби в Кам'янецькому духовному училищі і в єпархіальному відомстві (1832–1856 рр.)». Текст – російською мовою, але містить численні вставки польською і латиною. Перші здебільшого використані при описі спілкування з польськомовними особами, другі – в навчальних епізодах. Також автор неодноразово передає українські вислови та пісні ярижкою [9, с. 41, 46, 63, 86]. Приміром, в описі завершення семінарських студій (1829) він згадує, як один з товаришів заспівав у класі пісню: «Наступыла чорная хмара,/ Щось в хмари гуде! / То лыбонь, панове молодци, / З намы прыгода буде!»

Без сумніву, українська мова була рідною для переважної більшості випускників Подільської духовної семінарії, які «прислухалися до тону і змісту цієї пісні й заплакали, як малі діти, оточивши того, хто співав, бо кожному доводилося роздумувати – куди і як хто з нас прилаштується» [9, с. 46].

Мемуарист досить детально описує побут мешканців Кам'янця-Подільського у період навчання в училищі та семінарії, зокрема і своє проживання на учнівських міських квартирах. Чимало уривків стосується особливостей лікування у XIX ст. – як сільського, так і міського [9, с. 18, 21, 36, 37, 60, 61]. Однак передусім спомини Лотоцького – це джерело першочергової вартості з історії духовної освіти в першій половині XIX ст. Автор розповідає

багато цікавих подробиць про Кам'янецьке духовне училище та Подільську духовну семінарію, зосібна про своїх товаришів і викладачів, шкільне повсякдення і небуденні події. Дуже безпосередньо описано і його трирічне викладання у Приворотському духовному училищі, тамтешнє побутування, особливості спілкування з колегами поза навчанням.

Вельми інформативними є описи повсякденного життя священників і їхніх родин. Серед іншого, дізнаємося про особливості укладення шлюбів у священницьких родинах. Так автор докладно розповідає, як у 1829 році він був «шафером» (дружбою) у свого товариша, сина священника села Нестерівців Кам'янецького повіту Антонія Коцюбинського, який одружився з донькою священника містечка Чечельника Никифора Роговського, Олександрою. Весілля відбулося в Чечельнику [9, с. 63, 65]. У наступній частині спогадів знаходимо чималий уривок про заручини й одруження самого Юліана [9, с. 96–99].

На сторінках мемуарів перед нами проходить ціла галерея духовних осіб – від сільських дяків і священників до єпископів – у повсякденних службових обов'язках, на дозвіллі чи за звичними для парафіяльного кліру сільськогосподарськими роботами. Траплялися серед них і диваки. Для прикладу, приточимо тут враження Лотоцького від відвідин вдового й самотнього священника Чайковського у селі Вербці-Чечельницькій 1829 року: «Тут скрізь на дверях у священника були вирізані написи; пам'ятаю, на вхідних дверях у кімнату з внутрішнього боку на верхньому косяку був вирізаний напис, і звучав так: "Memento morі". Багато й інших схожих латинських написів було на кількох дверях, від цих написів тому, хто їх читав, ставало якось моторошно і страшно» [9, с. 64].

Зупинимося докладніше на зафіксованих у споминах історичних подіях. Так Лотоцький описав перебування в Кам'янці російського імператора Олександра I 26–27 квітня 1818 року (за ст. ст.) (зауважмо, що самому мемуаристу тоді йшов 10-й рік життя): «Несподівано була отримана губернатором естафета про найвище прибуття в м. Кам'янець імператора Олександра Павловича Першого. [...] У день прибуття на вечір [городяни] до того ілюмінували свою ратушу, що ратуша від цієї ілюмінації згоріла, але ніч була тиха, не було вітру, і пожежа закінчилася однією ратушею, шпиль якої був дійсно чудовий своєю висотою, красою і вишуканою будовою та особливо характеристиками свого годинника, який слугував для показу часу всьому місту й передмістям. Дуже шкода цього годинника – згорів і пропав зі своїм дзвоном безслідно. Государ в'їхав у місто без коней, карету Його Величності тягнули євреї та дехто з міщан» [9, с. 24].

Великі уривки присвячено подільському поміщику-диваку, власнику Миньковецького маєтку в Ушицькому повіті, так званої Миньковецької держави, Іґнаци Сцібор-Мархоцькому (1755 –1827) [9, с. 25–26, 33].

Серед іншого Юліан Лотоцький згадує про свої поїздки до Вінниці, де мешкав його рідний брат Антон з родиною. Антон, прослуживши деякий час економом у маєтку князя Олександра Абамелика, став засідателем у Вінницькому земському суді, потім столоначальником у Вінницькому магістраті. В описі першої поїздки в 1829 році мемуарист здебільшого зосередився на пошуку будинку брата та родинному спілкуванні [9, с. 56–60]. Натомість

повідомив багато цікавих подробиць про своє перебування у Вінниці в 1831 році, яке через припинення навчання в училищі у зв'язку з холерою розтягнулося на кілька місяців. Тут звернімо увагу, що у виданні початок епідемії помилково датовано груднем 1831 року (насправді 1830 року), а перебування у Вінниці – 1832 роком. Лотоцький розповів, як влаштувався на роботу: «Брат Антон перейшов на службу засідателем у повітовий суд, а мене рекомендував у магістрат магістратському секретарю Трохимовичу, який завжди чомусь плакав і говорив у відповідь завжди протяжно і ніби з плачем. Я погодився знічев'я піти у Вінницький магістрат й отримав у ньому місце брата Антона; так я пробув у магістраті в числі штатних чиновників до травня місяця 1832 [1831 р.]. Але платні мені не давали, і тому я міг здійснювати короткочасні поїздки з братом Антоном у справах земського суду і був при ньому ніби писарем» [9, с. 92]. Принагідно мемуарист розповів кілька епізодів, пов'язаних із придушенням Листопадового повстання на Поділлі, зокрема про участь брата у слідстві проти польських повстанців [9, с. 92–94]. Про тогочасну ситуацію в місті писав: «Всі забули про лютування холери, зосередившись тільки на бунті, та в усіх місцях хапали повстанців і привозили у м. Вінницю на суд. Нарешті у м. Вінницю прибув Бузький уланський полк, а з ним і генерал Рот» [9, с. 93].

Насамкінець Лотоцький стисло згадав як під час Кримської війни з прикордонного Кам'янця-Подільського перевозили офіційну документацію та архіви до розташованого вглибині губернії Брацлава. Дізнаємося і про наслідки цього транспортування: «Скільки було витрачено казенних грошей і скільки мучили простий народ підводами під казенні справи, і скільки таких пропало безслідно, у це і повірити важко». Через загальне сум'яття і непевність місто залишила і частина мешканців [9, с. 117].

Додаток Миколи Яворовського

Оскільки спогади Лотоцького перервалися на подіях перевезення губернської документації, Микола Яворовський, переконаний, що «в історії місцевого життя цей епізод становить досить значний інтерес», підготував на основі документів Подільської консисторії розвідку «Перевезення архівів і цінного майна духовного відомства з м. Кам'янця у більш віддалені від кордону місця в 1854 році через побоювання війни з Австрією». Як зазначено вище, її надруковано після праці Лотоцького [9, с. 118–127; 22].

Події, описані Яворовським, дотепер залишаються маловідомою сторінкою з історії Поділля, тож зупинимося на них детальніше. Після початку Кримської війни уряд видав розпорядження щодо підготовки до вивезення з Кам'янця-Подільського архівів губернських та єпархіальних установ, цінних старожитностей і коштів [9, с. 119]. У зв'язку з цим подільський губернатор Андрій В'яземський у таємному відношенні до митрополита Подільського Євсевія від 15 червня 1854 р. просив організувати все необхідне для перевезення єпархіальних матеріалів до Брацлава. 31 липня перший «архівний транспорт» (сім ящиків, 15 коробок і 14 тюків) на підводах вирушив до місця призначення. У ньому містилися рахункові книги, синодальні укази, клірові відомості за 1841–1850 роки, справи колишнього уніатського духовенства (передані з Литовської духовної консисторії), богослужбові книги, надіслані з Московської синодальної друкарні, справи про будівництво церков

та інших приміщень (до 1843 року), всі старі метричні уніатські книги і справи за 1795–1800 роки, а також ерекції, візитації та плани церковних садиб, метричні книги Кам'янецького повіту за 1795–1838 роки, деякі старі клірові відомості та архівні справи 1835–1840 і 1848 років. Супроводжувати ці матеріали до Брацлава доручено канцелярським службовцям Подільської духовної консисторії Йосипу Янковському та Івану Сосикевичу. Про прийняття у Брацлаві цих матеріалів (частково пошкоджених під час перевезення) повідомлено актом Брацлавського духовного правління від 5 серпня 1854 року. Поза тим, деякі цінні речі з архієрейського дому, Свято-Троїцького монастиря і катедрального собору були відправлені в Шаргородський монастир у чотирьох скринях і трьох ящиках [9, с. 119, 121, 122].

Для перевезення решти матеріалів консисторії потрібно було приблизно 280 підвод. Але на цьому увесь процес призупинено, і вже у вересні 1854 року розпочато повернення до Кам'янця деяких матеріалів, необхідних для поточного справочинства, передусім для видачі метричних свідоцтв та інших документів за запитами присутствій і приватних осіб. Врешті до Брацлава відряджено службовця архівного відділу Хому Завадовського (ймовірно, шурин Лотоцького), щоб він звідти надсилав у консисторію необхідні справи й довідки. Завадовський у рапорті (від 15 червня 1855 року, з Брацлава) повідомив про незадовільні умови зберігання справ, вологі й надірвані рогожки деяких тюків та пошкодження деяких книг.

Врешті, у грудні 1855 року від цивільної влади надійшло розпорядження про повернення всіх матеріалів духовного відомства до губернського центру. За упаковку й доставку відповідав Завадовський, який рапортом від 21 січня 1856 року повідомив духовне правління, що він 20 січня прибув «з усім транспортом благополучно». На цей час уже заспокоїлися і загальні тривожні настрої у прикордонному Кам'янці [9, с. 126].

***

«Спогади кам'янецького протоієрея Іуліана Даниловича Лотоцького» є рідкісним зразком мемуарного твору пера подільського православного священника, який описує події 200-річної давнини. Спомини Лотоцького розкривають повсякдення духовенства і селян, містять матеріали для дослідників освіти, медицини, економічної історії Поділля, а також для етнографів. Насичені емоційними враженнями та принагідними роздумами автора, вони передають колорит і дух епохи, фіксують важливі історичні події, а розвідка Миколи Яворовського суттєво доповнює останній збережений епізод спогадів. Попри певні недоліки, притаманні будь-якій мемуарній літературі, насамперед фактологічні хиби та можливі суб'єктивні оцінки (передусім при характеристиці деяких осіб), це видання є важливою складовою історіографії Поділля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 18, оп. 1, спр. 737, арк. 45 зв.
2. Там само, ф. 18, оп. 1, спр. 11857, арк. 59 зв.–70.
3. Там само, ф. 315, оп. 1, спр. 720, арк. 1.
4. Там само, ф. 315, оп. 1, спр. 722, арк. 1.
5. Там само, ф. 315, оп. 1, спр. 730, арк. 1–1 зв.

6. Там само, ф. 315, оп. 1, спр. 6807, арк. 90.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 224, оп. 1, спр. 787.
8. Воспоминания каменецкого протоиерея Иулиана Даниловича Лотоцкого // Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е. И. Сецинского, Н. И. Яворовского. Каменец-Подольск: Тип. Св.-Троиц. братства, 1911. Вып. 11. С. 264–381.
9. Воспоминания каменецкого протоиерея Иулиана Даниловича Лотоцкого. Каменец-Подольск: Типография Св.-Троицкого братства. Городской дом, 1910.
10. Кошель О. Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: Рута, 2022. С. 201, 254, 258.
11. Лотоцкий И. А. Виннице-Браиловский женский монастырь и его святыни. Немиров: Тип. Р. Б. Шерра, 1900.
12. Некролог // ПЕВ. 1875. №22. С. 636–638.
13. О действиях историко-статистического комитета, учрежденного при Подольской духовной семинарии, для описания церквей и монастырей Подольской епархии // ПЕВ. 1868. № 20. С. 631 –637.
14. Объявления. К исполнению. 1) Постановление историко-статистического комитета для описания церквей и монастырей Подольской епархии о скорейшем представлении описаний церквей и приходов // ПЕВ. 1867. № 22. С. 312 –314.
15. Подольские епархиальные ведомости. 1865. №15. С. 241; 1866. №14. С. 167.
16. Правила для православного братства, учрежденного 1736 года при Петропавловской церкви в г. Каменце-Подольском // ПЕВ. 1863. №11. С. 435–441.
17. Прокопчук В. С. Фундатори подільського краєзнавства (до 150-річчя Подільського єпархіального історико-статистичного комітету) // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. Хмельницький, 2016. Вип. 7. С. 133–134.
18. Священник Игнатий Лотоцкий. (Некролог) // Подольские епархиальные ведомости. 1898. №28. С. 740–742.
19. Созанська Г. І. Кам'янецький протоієрей Іуліан Данилович Лотоцький // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: матеріали Одинадцятої міжнародної наукової конференції (29–31 травня 2013 р.). Київ, 2013. С. 191–193.
20. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. священника Е. Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 127, 918.
21. Учреждение Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // ПЕВ. 1865. №18. С. 302–303.
22. Яворовский Н. Перевозка архивов и ценного имущества духовного ведомства и з г. Каменца в более отдаленные от границы места в 1854 году из опасения войны с Австрией // Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е. И. Сецинского, Н. И. Яворовского. Каменец-Подольск: Тип. Св.-Троиц. братства, 1911. Вып. 11. С.382–391.

Віталій Тучинський

ГРОМАДИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ НА ВІННИЧЧИНІ У ПІЗНЬОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1964-1991 РР.)

Анотація. *У статті досліджено діяльність громад Євангельських християн-баптистів на теренах Вінницької області у період 1964-1991 рр. Проаналізовано динаміку чисельності та релігійну обрядовість представників релігійної конфесії. Значну увагу приділено характеристиці*